



टिळक महाराष्ट्र विद्यापीठ, पुणे

गृहपाठ

बी. ए. समाजशास्त्र

तृतीय वर्ष (सत्र ५ व सत्र ६)

२०१७-१८

प्रती : ३००

गृहपाठ लिहिण्यापूर्वी विद्यार्थ्यांनी पुढील सूचना वाचाव्यात व त्याप्रमाणे गृहपाठांचे काम करावे.

१. बी. ए. (विशारद) सामाजिकशास्त्रे या अभ्यासक्रमातील गृहपाठ लेखन हा महत्त्वाचा आणि अनिवार्य भाग आहे. गृहपाठ लिहिण्यापूर्वी विद्यार्थ्यांनी संबंधित विषयाचे पुस्तक वाचून मगच गृहपाठ लिहिणे आवश्यक आहे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांचा विषयाचा अभ्यास होतो. स्वयंअध्ययनाची सवय व्हावी व उत्तरपत्रिका लेखनाचा सराव व्हावा हाच गृहपाठ लेखनामागील हेतू आहे.
२. गृहपाठ लिहिताना पुस्तकातील मजकुराची केवळ नकल करू नये. विद्यार्थ्यांनी विषय समजून घेऊन गृहपाठ लिहिला आहे की नाही हे जाणीवपूर्वक पाहिले जाते आणि त्याप्रमाणे गुण दिले जातात.
३. गृहपाठ त्यांच्या अनुक्रमानुसार व सलग लिहावेत. एक गृहपाठ संपल्यावर ठळक रेघ मारून पुढील ओळीवर अथवा नव्या पानावर पुढील गृहपाठ लिहावा. उत्तरात लाल शाईचा वापर करू नये. योग्य समास सोडावा.
४. मोठ्या प्रश्नांचे उत्तर ४० ते ५० ओळीत असावे. गरजेनुसार जास्त चालेल. टीपा लिहा प्रत्येकी २०-२५ ओळीत उत्तर असावे.
५. उत्तरात गरज नसताना १, २, ३..... असे आकडे घालण्याऐवजी योग्य परिच्छेद पाडावेत.
६. उत्तराला सुरुवात करताना प्रास्ताविक व उत्तराच्या शेवटी समारोप असेल तर ते उत्तर अधिक चांगले मानले जाते.
७. सत्र ५ व सत्र ६ चे गृहपाठ एकत्रित दिलेले आहेत याची नोंद घ्यावी.

गृहपाठ सादर करण्याची मुदत

सत्र	विना विलंबशुल्क	विलंब शुल्कासह
पाचवे	१५ ऑक्टोबर २०१७	३१ ऑक्टोबर २०१७
सहावे	२८ फेब्रुवारी २०१८	१५ मार्च २०१८

सामाजिक संशोधन पद्धती (SC-501)

सत्र - ५

प्रकरण क्रमांक १ ते ८

प्र १) सामाजिक शास्त्रातील वैज्ञानिक अभ्यास पद्धतीच्या विविध अवस्थांबाबत चर्चा करा.

प्रस्तावना - शास्त्र हे वस्तुस्थितीचे फक्त चित्रण नसून ती वस्तुस्थितीच्या आधारावर केलेली रचना असते. अभ्यास विषयासंबंधीची माहिती कोणत्या पद्धतीने संकलित केली आहे, पुराव्यांमधून कोणत्या पद्धतीने अर्थ व अनुमान काढले आहे, या सर्वांचे स्वरूप शास्त्रीय असायला हवे. सामाजिक शास्त्रातील वैज्ञानिक अभ्यासपद्धतीच्या विविध अवस्था- समस्यासूत्रण, निरीक्षण, वर्गीकरण, अभ्युपगम, सामान्यीकरण, पूर्वकथन या प्रत्येक अवस्थेचे थोडक्यात स्पष्टीकरण आवश्यक.

प्र. २ - गृहीतकृत्य म्हणजे काय? सामाजिक संशोधनामध्ये गृहीतकृत्याचे महत्त्व आणि उपयोगिता स्पष्ट करा.

प्रस्तावना - निरीक्षणाच्या आधारे गोळा केलेल्या माहितीच्या वर्गीकरणानंतर त्यातून काही निष्कर्ष काढणे शक्य असते. त्यानुसार संशोधक मनाशी काही अंदाज बांधतो. त्यास गृहीतकृत्य म्हणतात.

गृहीतकृत्याची व्याख्या, गृहीतकृत्याचे महत्त्व आणि उपयोगिता, गृहीतकृत्य अध्ययनास निश्चितता देते, अध्ययन क्षेत्रास मर्यादित करण्यात सहायक, संशोधनाची दिशा निर्धारित करते, उद्देशास स्पष्ट करते, उपयोगी तथ्यांच्या संकलनामध्ये सहायक, तर्कसंगत निष्कर्षांमध्ये सहायक, निष्कर्ष काढण्यास सहायक, सिद्धांतांच्या निर्मितीमध्ये योगदान.

प्र. ३ -मुलाखततंत्राचे गुण-दोष विषद करा.

प्रस्तावना - तथ्यसंकलनाच्या पद्धतीमध्ये मुलाखत ही महत्त्वाची पद्धत असून ती आजही वापरली जाते. या पद्धतीमध्ये काही गुण तसेच काही दोषही आहेत.

गुण - सर्व प्रकारच्या माहितीचे संकलन, भूतकालीन घटनांचे अध्ययन, अमूर्त व अदृश्य घटनांचे अध्ययन, पर्याप्त मानसशास्त्रीय अध्ययन, बहुपक्षीय आणि सखोल अध्ययन, पारस्परिक प्रेरणात्मक अध्ययन, माहितीची सत्यता पडताळून बघण्याची शक्यता.

दोष - विस्मरणाची शक्यता, व्यक्तिगत पूर्वाग्रह, मुलाखत दात्यावर अवलंबून असणे, न्यूनगंडाची भावना, प्रशिक्षित मुलाखतकर्त्याची आवश्यकता. अधिक वेळेची आवश्यकता, सांस्कृतिक पार्श्वभूमी आणि भाषेची समस्या, सदोष अहवाल.

प्रश्न ४. पुढील प्रश्नांची २५ ते ३० ओळीत उत्तरे लिहा. (कोणतेही दोन)

१) तथ्यांची कार्ये लिहा.

कार्ये - सिद्धांताला चालना, सिद्धांताची पुनर्रचना शक्य, नवीन तथ्यांशी विसंगत असणाऱ्या सिद्धांताचा

त्याग, संशोधन निर्मितीची नवीन दिशा तथ्यांमुळे मिळते. सिद्धांताचे स्पष्टीकरण.

२) उपयोगी गृहीतकृत्याची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

वैशिष्ट्ये – गृहीतकृत्य हे संकल्पनात्मक दृष्ट्या स्पष्ट असावे, गृहीतकृत्याचा संबंध अनुभवाधिष्ठित प्रयोगसिद्धतेशी असावा. गृहीतकृत्य हे विशिष्ट असावे, उपलब्ध तंत्राशी संबंधित असावे, संबंध सिद्धांत समूहाशी असावा. साधे व सरळ असावे, समस्येचे पर्याप्त उत्तर असावे.

३) सामाजिक घटनांच्या स्वरूपाची कोणतीही तीन वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

वैशिष्ट्ये – सामाजिक घटनांची जटिलता, व्यक्तिनिष्ठता व अमूर्तता, सामाजिक घटनांची गुणात्मकता, सजातीयतेचा अभाव, सार्वत्रिकतेचा अभाव, गतिशील स्वरूप, भविष्यकथन करणे अशक्य.

४) संशोधन आराखड्याची आवश्यकता यावर टिपण तयार करा.

संशोधन आराखड्याच्या आवश्यकतेमध्ये तीन गोष्टींचा समावेश १) अचूक निष्कर्ष काढणे. २) तथ्यांचे संकलन व त्याचा अर्थ लावणे. ३) चौकशी तंत्रे निर्माण करणे.

प्रश्न ५. टिपा लिहा (कोणत्याही दोन)

१) अन्वेषणात्मक संशोधन आराखडा

अर्थ, अन्वेषणात्मक अध्ययनासाठी आवश्यक ज्ञान मिळावे म्हणून पुढील तीन गोष्टी महत्त्वाच्या – साहित्य सर्वेक्षण, सर्वेक्षण, अंतरदृष्टीस प्रेरणा देणाऱ्या घटनांचे विश्लेषण, अन्वेषणात्मक संशोधन, आराखड्याचे मुख्य कार्य/ उद्देश.

२) दुय्यम सामग्री मिळविण्याच्या पद्धती

दोन प्रकारात विभागली जाते. १) वैयक्तिक कागदपत्रे – आत्मचरित्रे, रोजनिशी, पत्रे २) सार्वजनिक दप्तरे, अहवाल व अन्य प्रकाशित साहित्य – शासकीय प्रकाशने, खासगी प्रकाशने, वर्तमानपत्र व नियतकालिके, चरित्रे, ऐतिहासिक कागदपत्रे, विशिष्ट वृत्त.

३) सहभागी निरीक्षण

अर्थ, गुण आणि दोष/मर्यादा.

गुण – प्रत्यक्ष अध्ययन, सखोल व सूक्ष्म अध्ययन, वास्तविक व्यवहाराचे अध्ययन, संकलित माहितीची पडताळणी, अतिशय सोपे अध्ययन.

दोष आणि मर्यादा – दीर्घ कालावधी, पूर्ण सहभाग अशक्य, अपरिचितपणाचा लाभ शक्य नाही, समूह व्यवहारात परिवर्तन, वस्तुनिष्ठता शक्य नाही, अधिक खर्चाची पद्धत.

४) आदर्श मुलाखतकार/मुलाखतकर्त्याचे गुण

अध्ययन विषयाचे विशेष ज्ञान, कौशल्य, प्रशिक्षित, विनयशीलता, निःपक्षपाती, संयम आणि सावधगिरी.

सामाजिक संशोधन पद्धती (SC - 601)

सत्र - ६

प्रकरण क्रमांक ९ ते १५

प्रश्न १) प्रश्नावली म्हणजे काय? प्रश्नावली तंत्राचे गुण-दोष स्पष्ट करा.

प्रस्तावना - प्रश्नावलीच्या माध्यमातून संशोधनकर्ता तथ्यसंकलन करित असतो. एखाद्या विषयासंदर्भात व्यक्तीकडून माहिती मिळविण्यासाठी तयार केलेली प्रश्नांची क्रमबद्ध सूची म्हणजे प्रश्नावली होय.

प्रश्नावली - विचारवंतांनी केलेल्या व्याख्या.

प्रश्नावली तंत्राचे गुण - विस्तृत क्षेत्राचे अध्ययन, कमीतकमी खर्च, माहिती लगेच प्राप्त होणे, पुनः पुन्हा माहिती प्राप्त करण्याची सोय, स्वतंत्र आणि प्रामाणिक माहिती, सोयीची पद्धत, स्वयं-प्रशासन.

प्रश्नावलीचे दोष - फक्त सुशिक्षित लोकांसाठी उपयोगी, अपूर्ण माहिती, प्रश्नावली भरून पाठविण्याची समस्या, भावनात्मक प्रेरणांचा अभाव, उत्तरे लिहिण्यास संशोधनकर्त्याच्या सहाय्यतेचा अभाव, सखोल अध्ययन अशक्य, सार्वभौमिक प्रश्न अशक्य, वाईट हस्ताक्षर.

प्रश्न २. चित्र सादरीकरणाचे नियम, महत्त्व व मर्यादांची चर्चा करा.

प्रस्तावना - तथ्यांना अधिक प्रभावी पद्धतीने स्पष्ट करण्यासाठी चित्रांचा उपयोग केला जातो.

चित्र सादरीकरणाचे नियम- आकर्षकता, प्रमाणित आकार, वास्तविक अभिव्यक्ती, भूमितीय शुद्धता, मापन, उपयुक्त शीर्षक, शब्दांचा आणि संख्यांचा कमी उपयोग, स्पष्ट विभाजन, व्यवस्थित रचना, उपयुक्त निवड.

चित्र सादरीकरणाचे महत्त्व - आकर्षक आणि परिणामकारक सादरीकरण शक्य, चित्रे तथ्यांना साधे आणि समजण्यायोग्य बनवितात, सहजपणे तुलना शक्य, वेळेची बचत, संशोधनात उपयोगी. एका दृष्टिक्षेपात स्पष्ट होणे, गुणात्मक तथ्यांचे सादरीकरण, प्रचाराचे साधन, भविष्यकथन.

मर्यादा - सविस्तर विश्लेषण अशक्य. केवळ सजातीय तथ्यांचे सादरीकरण शक्य. यथार्थ माप अशक्य, केवळ तुलनात्मक तथ्यांचे सादरीकरण, पूर्वग्रहाची शक्यता, प्रमाणबद्ध सादरीकरण.

प्रश्न ३. अहवाल लेखन म्हणजे काय? अहवाल लेखनाचे उद्देश स्पष्ट करा.

प्रस्तावना - अहवाल लेखन हा संशोधन प्रकल्पातील अंतिम टप्पा होय. अभ्यासकाने अशा प्रकारचे लेखन करताना विशेष काळजी घ्यावी लागते.

अर्थ - प्रो. हंसराज यांचे मत. संपूर्ण संशोधन कार्याची कला कौशल्याचा वापर करून लिखित स्वरूपात केलेली मांडणी म्हणजे अहवाल लेखन होय.

उद्देश - ज्ञानाचा प्रसार, निष्कर्षाची यथार्थता, नवीन संशोधन कार्याला चालना, धोरण व उपाय ठरविणे.

प्रश्न ४) पुढील प्रश्नांची २५ ते ३० ओळीत उत्तरे लिहा (कोणतेही दोन)

१) अनुसूचिचे महत्त्व लिहा.

महत्त्व - यथार्थ आणि ठोस माहितीची प्राप्ती, प्रश्नांचे स्पष्ट व वास्तविक उत्तर, व्यक्तिगत संपर्क,

संशोधनकर्त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचा प्रभाव, संशोधनकर्त्याच्या निरीक्षण शक्तीचा विकास, माहिती संकलनाच्या प्रक्रियेस संक्षिप्त करणे, लिखित सामग्री, नमुना निवडीसंबंधी दोषाचे ज्ञान, अधिक उत्तरे, अनुसूचित मानवी तत्त्वे.

२) नमुना निवडीच्या समस्या स्पष्ट करा.

समस्या - १) नमुन्याच्या आकाराची समस्या. २) पूर्वग्रहदूषित नमुन्याची समस्या- नमुन्याचा आकार खूप लहान असल्यास तो प्रातिनिधिक राहात नाही. दोष पूर्ण वर्गीकरण, उद्देशपूर्ण नमुना, साधनसूची अपूर्ण, दोषपूर्ण यादृच्छिक नमुना, अध्ययन विषयाचे जटिल स्वरूप.

३) आशय विश्लेषण तंत्राचे महत्त्व लिहा -

गुणात्मक विषयाचे परिमाणात्मक अध्ययन, संज्ञापन साधनांचे स्वरूप स्पष्ट करणे, संज्ञापनाच्या आधाराचे तुलनात्मक अध्ययन, प्रचार साधनांच्या प्रभावाचे अध्ययन, लोकमत जाणून घेण्यास मदत, व्यक्तिमत्त्वाच्या अध्ययनासाठी सहायक, समूहाचा मानसिक कल स्पष्ट करणे.

४) वर्गीकरणाचे प्रकार लिहा.

प्रकार - १) गुणात्मक वर्गीकरण - साधे/ द्विविध वर्गीकरण, बहुविध वर्गीकरण २) संख्यात्मक वर्गीकरण - खंडित श्रेणी नुसार वर्गीकरण अखंडित श्रेणी/ वर्गांतरानुसार वर्गीकरण ३) काळानुसार वर्गीकरण ४) स्थानानुसार वर्गीकरण.

प्रश्न ५) टिपा लिहा (कोणत्याही दोन)

१) प्रश्नावली आणि अनुसूचीमधील फरक

उत्तरे कोण लिहिते, पाठविण्याची पद्धत, अध्ययनक्षेत्र, उत्तरांचे स्वरूप, उत्तरदात्यांचे शिक्षण, नमुना निवड, खर्च होणारा वेळ, पैसा या मुद्द्यांआधारे प्रश्नावली आणि अनुसूचीमधील फरक स्पष्ट करणे आवश्यक.

२) आदर्श/प्रातिनिधिक नमुन्याची वैशिष्ट्ये

वैशिष्ट्ये - १) नमुना प्रातिनिधिक असावा. २) पर्याप्त आकार ३) पक्षपात व पूर्वग्रह दोषमुक्त ४) नमुना अध्ययन विषयाच्या उद्दिष्टांशी संबंधित असावा. ५) सामान्यज्ञान व तर्कावर आधारित ६) व्यावहारिक अनुभवावर आधारित.

३) गुणात्मक संशोधनाची वैशिष्ट्ये.

अन्वेषणात्मक आणि वर्णनात्मक दृष्टिकोन, उद्योगानुसूख आराखडा, सहेतूक/उद्देशपूर्ण नमुना, नैसर्गिक वातावरणामध्ये आधारसामग्रीचे संकलन, व्यक्ती एक साधन यावर भर. आधारसामग्री गोळा करण्याच्या गुणात्मक पद्धती, सुरुवातीच्या आणि अखंड विगमनात्मक तथ्यांचे विश्लेषण, निष्कर्षासाठी व्यष्टी अध्ययन पद्धतीचा दृष्टिकोन.

४) सामाजिक संशोधनातील आलेखांची उपयुक्तता.

सामाजिक संशोधनात आलेखांची विशेष उपयोगिता आहे. ती पुढीलप्रमाणे - परस्परसंबंधांचे प्रदर्शन, यथार्थ प्रदर्शन, तुलनात्मक अध्ययन, तथ्यांचे विश्लेषण आणि निर्वचन, परिवर्तनाची दिशा आणि मात्रांचे ज्ञान, भविष्यकथन, कमी खर्च.

औद्योगिक समाजशास्त्र (SC-502)

सत्र ५

प्रकरण क्रमांक १ ते ४

प्रश्न १. औद्योगिक सामाजिक संबंध यावर टिपण तयार करा.

प्रस्तावना - उद्योगधंदा म्हणजे वस्तू व सेवा यांचे सूत्रबद्ध उत्पादन करणारी आर्थिक संघटना आहे, पण त्याचबरोबर उद्योगधंदा एक सामाजिक संघटना आहे. त्यामुळे उद्योगधंद्यात काम करणाऱ्या असंख्य कर्मचाऱ्यांचे सामाजिक संबंध महत्त्वाचे आहेत.

औद्योगिक सामाजिक संबंध - वर्गीकरण - १) अंतर्गत सामाजिक संबंध, अर्थ, उपप्रकार अ) औपचारिक अंतर्गत सामाजिक संबंध आ) अनौपचारिक अंतर्गत सामाजिक संबंध इ) संमिश्र अंतर्गत सामाजिक संबंध २) बहिर्गत सामाजिक संबंध - अर्थ, महत्त्व, उदाहरणे.

प्रश्न २) उद्योगधंद्यातील अधिकारी तंत्र/नोकरशाही म्हणजे काय? अधिकारी तंत्राची वैशिष्ट्ये स्पष्ट करा.

प्रस्तावना - 'अधिकारी तंत्र' या शब्दाचा वापर सर्वसामान्य व्यवहारात वेगळ्या अर्थाने केला जातो. समाजशास्त्रीय दृष्टिकोनात अधिकारी तंत्राचा सर्वसामान्य अर्थ अभिप्रेत नाही.

व्याख्या - अधिकारी तंत्राची व्याख्या.

अधिकारी तंत्राची वैशिष्ट्ये - श्रेणी रचना, कार्यविभाजन, तज्ज्ञांची नियुक्ती, लिखित नियमांचे महत्त्व, संदेशवाहन पद्धती, पद व पदाधिकारी यांचे संबंध.

प्रश्न ३) श्नायडर यांनी सांगितलेली कार्यकारीची तीन कार्ये विशद करा.

प्रस्तावना - उद्योगधंद्यात कार्यकारीची भूमिका महत्त्वाची, त्याची कार्ये वैशिष्ट्यपूर्ण व बहुविध.

श्नायडर यांनी सांगितलेली तीन कार्ये - १) संघटनेची उद्दिष्टे निश्चित करणे २) महत्त्वाच्या बाह्य शक्तींशी उद्योगधंद्याचा संबंध प्रस्थापित करणे. ३) उद्योगधंद्यातील अंतर्गत व्यवहारांचे संचालन करणे.

प्रश्न ४. पुढील प्रश्नांची २५ ते ३० ओळीत उत्तरे लिहा. (कोणतेही दोन)

१) औद्योगिक समाजशास्त्राच्या अभ्यासाचे महत्त्व लिहा.

औद्योगिक समाजशास्त्राच्या अभ्यासाचे महत्त्व विशद करताना समाजशास्त्रज्ञांनी पुढील मुद्दे मांडले आहेत. मानवी ज्ञानात वाढ, वैज्ञानिक ज्ञानात वाढ, औद्योगिक समाजाच्या समस्यांवर उपाय शोधण्यासाठी, औद्योगिक समाजाच्या स्थिरतेसाठी, व्यक्तिगत एकतेला मदत व्हावी म्हणून, कौटुंबिक एकतेला मदत होण्यासाठी, व्यवसायांच्या संधी, समाज आणि कामगार कल्याण साधण्यासाठी, औद्योगिक नियोजनासाठी, शांतता व उत्कर्ष यासाठी.

२) कार्यकारीच्या भूमिकेवर प्रभाव पाडणारे घटक कोणते?

घटक - १) उद्योगधंद्याचा हेतू- नफा २) तांत्रिक प्रक्रिया ३) अधिकारी तंत्र

३) फोरमनच्या भूमिकेवरील ताण स्पष्ट करा.

ताण - १) उद्योगधंद्यातील विशिष्ट हितसंबंध असणाऱ्या गटातील संघर्ष. २) विशेषज्ञांचे दबाव ३) कामगार संघटनांचा दबाव ४) फोरमनची उपेक्षा ५) फोरमनची स्थिती.

४) असुरक्षिततेच्या भावनेतून कामगारांमध्ये निर्माण होणारे ताण स्पष्ट करा.

कामगारांमध्ये आर्थिक असुरक्षिततेची भावना निर्माण झाली आहे. ही असुरक्षिततेची भावना कामगारांच्या भौतिक व सामाजिक पर्यावरणातून निर्माण. या पर्यावरणाचे स्पष्टीकरण देणे.

प्रश्न ५. टिपा लिहा (कोणत्याही दोन)

१) हॉथॉर्न प्रयोगातील प्रकाशयोजना प्रयोग.

एल्टन मेयो यांच्या हॉथॉर्न प्रयोगामुळे औद्योगिक समाजशास्त्राच्या अभ्यासाला चालना. या प्रयोगाच्या अंतर्गत प्रकाशयोजना प्रयोग, प्रयोगाचे उद्दिष्ट, कामगारांचे दोन गट, प्रयोगाचे निष्कर्ष.

२) रेखांकित संघटनेचे फायदे-तोटे

फायदे - शिस्तीचा अंमल, गुंतागुंतीचा अभाव, समन्वय, जबाबदारीपूर्ण व शीघ्र निर्णय, बेजबाबदारपणाला आळा, लवचिकता.

तोटे - विशेषीकरणाचा अभाव, अधिकाराच्या केंद्रीकरणाचे तोटे, व्यक्तिगत काम करण्यास निरुत्साह, सर्वोच्च अधिकाऱ्यांवर कामाचा ताण, निर्णयात विलंब, सर्वोच्च अधिकाऱ्याचा पक्षपात, एकसूत्रीपणा निर्माण करणे अवघड.

३) कार्यालयातील कर्मचाऱ्यांच्या भूमिकेवरील ताण

कामाची पूर्वसूचना नसणे, तोच-तोचपणा, कमी वेतन, इतर समस्या.

४) मास्लो यांची गरजांची श्रेणीरचना

मास्लो यांनी गरजांची निकड लक्षात घेऊन गरजांची क्रमवार रचना केली. श्रेणी रचना- शारीरिक गरजा, सुरक्षितता गरज, सामाजिक गरज, स्वगरज.

औद्योगिक समाजशास्त्र (SC - 602)

सत्र ६

प्रकरण क्रमांक ५ ते ८

प्रश्न १) भारतातील कामगार संघटनांच्या प्रगतीतील अडथळ्यास कारणीभूत घटक स्पष्ट करा.

प्रस्तावना - औद्योगिकीकरणातून निर्माण होणाऱ्या समस्या सोडविण्यासाठी कामगार संघटना आवश्यक. भारतातील कामगार संघटना इतर देशांतील कामगार संघटनांशी तुलना करता फारच मागे आहेत.

प्रगतीतील अडथळे - अंतर्गत घटक - कामगारांचे अज्ञान व निरक्षरता, कामगारातील एकजुटीचा अभाव, कामगारांची स्थलांतर करण्याची घातक प्रवृत्ती, तुटपुंजे वेतन, संघटनेचे नेतृत्व कामगारातून नाही, राजकीय पक्षांचे वर्चस्व त्यामुळे कामगारांच्या हितापेक्षा राजकीय हितसंबंधांची जपणूक, संघटनेचा कामगारांच्या जीवनाच्या सर्वांगाला स्पर्श नाही. सतत श्रम करण्याने संघटनेच्या कामात रस घेण्याची शक्ती कामगारामध्ये उरत नाही.

बहिर्गत घटक - मालक वर्गाचा दृष्टिकोन, कामगारांची भरती पद्धती, सरकारचा दृष्टिकोन.

प्रश्न २) सामूहिक करार म्हणजे काय? सामूहिक कराराची उद्दिष्टे कोणती?

प्रस्तावना - सामूहिक कराराने संप, विध्वंस, टाळेबंदी याला आळा बसून मालक व कामगार यांच्यामधील संघर्षाचे क्षेत्र संकुचित होते.

सामूहिक करार - अर्थ.

सामूहिक कराराची उद्दिष्टे - कामगार संघटनेची सुरक्षितता, कामगारांचे हितसंबंध, कामगारांचे प्रश्न मिटविण्याच्या पद्धती, कामगार खर्चात कपात, कामगारांचा वैयक्तिक फायदा.

प्रश्न ३) औद्योगिक कलहाची कारणे विशद करा.

प्रस्तावना - पहिल्या महायुद्धानंतर कामगारांना आपल्या हक्कांबद्दलची जाणीव तीव्रतेने होऊ लागली व ते हक्क लढूनच मिळविले पाहिजेत ही कठोर वस्तुस्थिती लक्षात आली.

औद्योगिक कलहाची कारणे - १) आर्थिक - वेतन, बोनस, कामाची स्थिती २) सामाजिक - कामगारांना निर्मितीचा आनंद नाही, अधिकाऱ्यांकडून अपमानास्पद वागणूक, अनेक कायद्यांची निर्मिती व वरिष्ठ पातळीवरसुद्धा कायद्या बद्दलचा अनादर, कामगारांची कर्तव्याबद्दल बेपर्वावृत्ती, मालकवर्गाची भेदनीती. ३) इतर कारणे - कामगार संघटनांमधील दुफळी, मालक वर्गाला कामगार संघटना नको, कारखान्यात कोणताही पेच निर्माण झाल्यास मालक लोक कारखान्यातील कामगार वर्गाच्या नेत्यांशी सल्लामसलत न करता इतर बाह्यनेत्यांशी चर्चा करून निर्णय घेतात.

प्रश्न ४) पुढील प्रश्नांची २५ ते ३० ओळीत उत्तरे लिहा (कोणतेही दोन)

१) कामगार संघटनांची कार्ये स्पष्ट करा.

कार्ये - १) लढाऊ स्वरूपाची कार्ये २) सहकार स्वरूपाची कार्ये ३) राजकीय कार्ये

२) संपाचे विविध प्रकार लिहा.

प्रकार - मान्यतेसाठी, चांगल्या कामाच्या परिस्थितीसाठी, निदर्शनात्मक, सहानुभूतिदर्शक, कार्यक्षेत्रात्मक, अनधिकृत, सार्वत्रिक, बैठा, कामास हात न लावण्याचा संप.

३) औद्योगिक कलहाचे परिणाम मांडा.

परिणाम - अर्थव्यवस्था खिळखिळी होते, समाजजीवन विस्कळीत, कामगार वर्गाचे सर्व दृष्टीने नुकसान, मालकाचेही नुकसान.

४) प्रसूती कायदे यावर टिपण तयार करा.

कायद्याची पार्श्वभूमी, मध्यवर्ती सरकारचा प्रसूती-कायदा.

कायदा (१९६१) - कायद्याची व्याप्ती, तरतुदी, अंमलबजावणी, टीकात्मक परीक्षण, उपाय.

प्रश्न ५) टिपा लिहा (कोणत्याही दोन)

१) ऑल इंडिया ट्रेड युनियन काँग्रेस/ आयटक

स्थापनेची पार्श्वभूमी, आयटकची ध्येयधोरणे

२) कामगार संघटनांचे मार्ग

काही मार्गांचा अवलंब करून कामगार संघटनांना आपली उद्दिष्टे साध्य करून घ्यावी लागतात. मार्ग- परस्पर साहाय्य निधी, सामूहिक करार, कायद्याचा मार्ग.

३) संघर्षाच्या काळात मालकवर्गाचे डावपेच

आवाहन, नफ्यात सहभाग, संघटनेचे नेतृत्व निष्प्रभ करणे, संघटनेविरुद्ध जहरी प्रचार, टाळेबंदी करणे, परिस्थितीप्रमाणे चोख उत्तर, संप फोडणे, कामगारांत फूट पडणे, कामगारांचा बळी, बाहुले कामगार संघटना निर्माण करणे.

४) कामगार प्रॉव्हिडंट फंड कायदा १९५२

कायद्याची व्याप्ती, वर्गणी, फंड मिळण्याची पद्धत, व्यवस्थापन.

